

Templomromból romtemplom?

Vajon mit szólnának az olaszok és hogyan fogadnák a turisták, ha a szülő oszlopok és faltörédek festői rommezője helyén gyönyörűen rekonstruált épületek állnának Rómában a Forum Romanumon? A helyreállított Colosseumot pedig rendezvényközpontként működtetnék, árnyékoló ernyővel ellátva, mint hajdanán? Nincs rá válasz, mert a kérdés abszurd. Léteznek persze rekonstrukciók ezekről a nevezetességekről, digitális látványtervek és makettek egyaránt. Nemcsak tanulságosak, hitelesnek is látszanak, az ókori szerzők írásai és a régészek kutatásai alapján készültek. Csakhogy ezek a könyv- és filmillusztrációk legfeljebb képzeletben próbálkoznak a múlt feltámasztásával.

Nem így mi, akik folyton kurucoskodunk. Ez ügyben is, mint-hogy Zsámbékon a jelek szerint valami lehetetlen történet körvonalazódik. Magyarország egyik legjelentősebb és legnevezetesebb középkori műemléke, a több száz éve elhagyott templomrom megkövült maradványainak kiegészítése, sőt a teljes együttes újraélesztése. Nem törődve az ötlet képtelen voltával, s fittyet hányva a szakemberek véleményére. „Ez ugyanis egy szerencsés rom – nyilatkozta hajdan Osskó Judit televíziós műsorában a szobrász Melocco Miklós, aki negyven éve a településen él és dolgozik. – Nem düledezik és még így töredékesen is lenyűgöző. Ha akarom, még gregorián éneket is hallok onnan.” Hiába

tiltakozott a terv miatt az ICOMOS (a műemlékvédelem nemzetközi szervezetének) magyar bizottsága: „minden országnak megvannak azok az emlékei, amelyeket műemlékvédelmük jelképének tekintenek. Ahogyan ilyen a római Colosseum romja, az Avignoni híd, az erdélyi Kerci ciszterci rom, úgy ez Magyarországon Zsámbék romtemploma.” Merő malaszt maradt a testület nyilatkozata, miszerint a rekonstrukció ellenében a maradványok konzerválásának már jó ideje esedékes megújítása volna inkább kívánatos. Ez esetben ugyanis sokkal „nagyobb veszélyt jelent a másik véglet, vagyis a romot ne hagyjuk romosan, hanem eredeti formájában fejezzük be.” Hiába a megfontolt érvek. Már túlvagyunk a pályázaton (huszonketten vettek részt rajta), december óta megvan a nyertes is a KÖZTI, nevezetesen Tima Zoltán és csapata személyében, minden bizonynyal készülnek a kiviteli rajzok, hogy megkezdődhessenek a munkálatok. Ha csak nem fordul olyan rosszra a közeljövőben az ország gazdasági és pénzügyi helyzete, hogy Lázár János minisztériuma ezt a tízmilliárdosra becsült beruházást is kénytelen lesz levenni a napirendről, netán végleg törölni a kulturális szempontból egyértelműen vitatható és gazdaságilag sem túlságosan igazolható projektet.

Mindenekelőtt azonban tekintsünk közelebről magára a tárgyra. Kellems program Zsámbékra kirándulni; Budapestről autóval nem egészen fél óra az út. A település mögötti domb-

oldalán álló monumentális konstrukció (38 méter hosszú, 24 széles) különleges látvány: már messziről észre véteti magát, szinte uralja a környező tájat. Az elkerített területen a rom minden oldalról körül járható, kettéhasadt belső tere is megszemlélhető, a rendben tartott magaslatról pedig elbűvölő kilátás nyílik. A kőtárban informatív, bár erősen lepusztult kiállítás számol be archív képek és tárgyi leletek kíséretében a templom ma már pontosan nem rekonstruálható történetéről. Eszerint a helység az Árpád-korban az Esztergom és Székesfehérvár közötti fontos és forgalmas országút mentén indult fejlődésnek. Minden bizonnyal királyi adományként került a francia Aynard lovag nemzetségének birtokába azt követően, hogy a megözvegyült III. Béla 1184-ben feleségül vette az ifjabb angol királynéként ugyancsak özvegy és a párizsi udvarba visszavonult Capet Margit hercegnőt. A család ekkor építőtevékenységbe kezdett: lakhelyéből kővárat formált, s nem érte be a tizenegyedik század közepétől itt álló kicsi, egyszerű templommal sem. Visszabontott falait alapozásként használva 1220 táján késő román stílusú háromhajós bazilikát emelt Keresztelő Szent János tiszteletére a premontreiek számára, akiknek a nyugati oldalon monostort alapított. A mesterterv most az, hogy a templom és a rendház revitalizációját követően visszatérjen ide a szakrális élet. Ismét az Ágoston-rendi „fehér ruhások” rendezkedjenek be, akik Zsámbékon már amúgy is otthon érezhetik magukat. Általános és középiskolát, illetve egy hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozó szociális intézetet működtetnek a női kanonokrend fenntartásában.

Holott a premontreiekkal Zsámbék és főként a rom történetének csupán az első fejezete zárult le. A török fenyegetése miatt a várral megerősített birtok jelentősége megnőtt, így a középkor második felében többször változott tulajdonost (1490 és 1504 között még Corvin János kezén is megfordult). Témánk szempontjából ennél lényegesebb az a valamivel korábbi fejlemény, hogy Mátyás király – a pápa jóváhagyásával – 1475-ben a templomot a kolostorral együtt az akkoriban megerősödő pálosoknak engedte át. Nekik tulajdonítható a gótikus átalakítás és annak több eleme: például a főhomlokzaton a rózsablak és az északi torony hegyes sisakja. Buda elfoglalása után a hadihelyzet miatt a remetéknek többször is átmenetileg, majd a tizenhatodik század második felében végleg távozniuk kellett a szinte teljesen elnéptelenedő településről. A hódoltság idején a megszállók a várat erődítményként használták, mégsem a harcok okozták a templom pusztulását. Egy Magyarországon kivételesen erős földrengés következtében (Komárom volt a központja) 1763. június 28-án omlott le az épület nyugati oldala; attól kezdve a rom a környékbeliek számára mint szabad préda kőfejtőként szolgált. Érthető módon, hiszen a terület birtokosai, a Zichyek lemondtak az újjáépítéséről. A régi nevét megtartva, ma is működő új katolikus plébánia-templomot építettek helyette, a falu völgyében a zömmel sváb betelepülők számára. (A második világháborút követően majd az ő leszármazottaikat ebrudalják ki házaikból és vele az országból a németiség kollektív bűnösségének ürügyén...)

Az elárvelt romot a megkövült múlt történelmi hangulatot árasztó beszé-

des jelképeként a romantika fedezte fel, ekként lett belőle vándormotívum a művészetben szinte az egész kontinensen. Egyik kezdeményezője nálunk a Huszt várának „bús düledékei” fölött a jövőn merengő Kölcsey. Majd lesz kortársa, Markó Károly nyomába eredve Libay Károly Lajos, Ligeti Antal, Keleti Gusztáv és mások munkássága révén önálló műfaj a múlt emlékeit megörökítő tájképfestészet a tizenkilencedik század derekán, a még nem egészen nagykorú magyar képzőművészetben. Ebbe a sorba illeszkedik a zsámbéki templom illusztrációja „festői romok” címen a *Vasárnapi Újság* 1854. december másodikai számának címlapján. Noha torzó konstrukciójának szinte drámai ábrázolását ezt követően inkább a templom építészeti értékeit híven dokumentáló, egyre tárgyilagosabb rajzok követik: az osztrák Rudolf Eitelberg munkája 1857-ből vagy a Rohbock–Fesca páros darmstadti acélmetszete három évvel későbből. A nyolcvanas években az építész Myskovszky Viktor és Feszl Frigyes szintén megörökíti, a pályakezdő Klösz György pedig egy egész sorozat fényképet készít az akkor már vitathatatlan értékűként számon tartott templomról, amelynek kanonizálása a hazai műemlékvédelem alapító atyáihoz fűződik. Elsősorban az emigrációból hazatért Henszlmann Imre szerepét kell hangsúlyoznunk; a kiegyezést követő évtizedekben ő lesz az ideiglenes, majd az Országos Műemléki Bizottság elnöke. E minőségében küldi az éppen csak megalakult Mintarajziskola legtehetségesebb növendékeit Zsámbékra „a műemlékek stílszerű rajzába avatand”. „[E]zen emlék hazánk legjelesebbjei közé tartozik,” indokolja

azon intézkedését is, hogy a minisztérium évi ezer forinttal járuljon hozzá a fenntartásához. Szintén része lehet abban, hogy 1889-ben a csak harmincéves Möller István (Vajdahunyad majdani restaurátora) kapja a megbízást a templomrom – mai kifejezéssel – állagmegóvására. Néhány nyári hónap alatt a középkoritól jól különböző téglakiegészítésekkel, mai szemmel is példamutatóan sikerült megoldania a „biztosítását”. Rekonstrukció, újrabeépítés szóba sem került; alighanem pénzügyi megfontolásból, minthogy a műemlékvédelem már akkor sem tartozott a kultúra gálánsan kistafírozott területei közé. De így jártunk jól, mert az épület megmaradt olyannak, ahogy ránk hagyták a századok. Nem kapott új fazont, miként a Schulek Frigyes újra alkotta Mátyás-templom a budai várban. Még őrzéséről is gondoskodtak, hogy az ily módon megmentett Zsámbék köveit „nehogy a lakosság (...) széthordja”.

Sem a kerítés, sem az őrzés nem volt képes megvédeni a romokat az idő és az időjárás okozta rongálódástól. A szükségessé vált renoválások elvégzésére 1931-ben ismét Möller, majd halála után Lux Kálmán és Géza, a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján Sedlmayr János dolgozott a területen. Akkor már jó ideje különben sem a helyiektől kellett óvni a templomot. A falumodernizáció Kádár-kockáinak és a műemlékvédelem fegyelmező apparátusának köszönhetően éppenséggel megfordult a trend: az egykori épület egész sor annak idején innen elhordott és a porták átépítése során felbukkant darabja került vissza a gondnok (a múzeológus Tafferner Antal) ügybuzgalmának köszönhetően a szocializmus évtizedeiben. Ha nem is

in situ, legalább méltó helyre a kor faragókultúrájának míves emlékeként a kőtárba. Míg aztán ki nem derült, hogy a fizikai károknál is veszélyesebb lehet a templomra nézve az újra élesztés eszméje: a kísértés, hogy eredeti formájában állítsuk helyre a templomot. A helybéli Zichy Kastélyban berendezkedett Keresztes Nővérek megbízása nyomán a húszas években maga Möller István látott neki a templom rekonstrukciójának megtervezéséhez. Az illetékes hivatal kategorikus nemet mondott elképzelésére, a kópiái 1934-ben végül másutt épültek meg: egyikük a budapesti Lehel téren, a másik Kalocsán. Zsámbék így mostanáig megőrizhette jelképét. Noha a rom gazdája továbbra is a magyar állam, képviselőjében pedig a Kincstári Vagyonkezelő, ennek ellenére mára merőben új helyzet állt elő a kormányzati építéspolitikai replika-kultusza és a műemlékvédelmi hatóság pusztító tanácsadó testületévé degradálása következtében. A város önkormányzata felismerte a megváltozott szituációban rejlő lehetőséget: a kulturális turizmus fellendítésének hangzatos ígéretével 2020-ban úgymond templomfejlesztési programmal állt elő. Költségvetésükből e célra háromszázmillió forintot különítettek el és az ily módon pénzügyileg megtámogatott projekthez megszerezték a kormány áldását. Senki nem vette észre és főleg nem kifogásolta nyilvánosan, hogy a felhatalmazással immár nem állagmegőrzés, hanem a rekonstrukció előkészítésére írták ki a következő évben a közbeszerzési pályázatot; a többi pedig már menetrendszerűen zajlott nagyjából úgy, ahogy vázlatosan szó esett róla korábban.

Ennek már a körülményei is lehangolóak; a pályázók magas száma mindenekelőtt azért keltett a szakmai közvéleményben kiábrándító csalódást, mivel ily módon tervezők egész sora látványosan szembe helyezkedett a magyar műemlékvédelem elmúlt másfél évszázadának gyakorlatával. Különösen Zsámbék kapcsán. Ezért lehet és kell pozitívan értékelnünk a két kivételt vagy inkább „ellentert”, ahogyan az egyikük jellemezte koncepciójukat. Szakmai lelkiismeretükre hallgatva (elvégre a régi épületek kezeléséről minden diplomás építésznek tisztában kell lennie) amolyan proteszt-projektet nyújtottak be. Roth János, Szederkényi Lukács és Ghyczy Dénes Emil a pályázati felhívásnak megfelelően megtervezték a látogatóközpontot, a rendezvényteret és a rendházat, de a rájuk maradt maradványokat érintetlenül hagyták: „Az Öregtemplomot Romtemplomként szándékozunk megóvni, óvakodunk turistalátványosságként, a kiírásban megfogalmazott elvárások szerinti »hasznosításától.«” Ugyanerre az álláspontra helyezkedtek a rangos Vikár és Lukács Építészstúdió tagjai; mint írják: „Bármilyen rekonstrukció (...) felülírná és jóvátehetetlenül eltörölné az összes korábbi korszak nyomát (...) amiből az következik, hogy a templomromot lényegében a mai állapotában kell fenntartanunk.” Nem nyúltak a műemlékhez, az új, mai funkciójú épületeket tőle távol helyezték el körben, a telekhatár mentén. Habár javaslataikkal a történeteken változtatni nem tudtak, megmentették a szakma becsületét.

A zsámbéki öregtemplom és környezetének megújítására hirdetett tervpályázat apróján